

SOCIJALNI KAPITAL STUDENATA

1. Uvod

Socijalni kapital je sociokulturno obilježje neke skupine ili pojedinca koje se sastoji od civilne participacije, civilnosti i uopćenog povjerenja pri čemu može poboljšati učinkovitost društva olakšavanjem spontane suradnje ili usklađenog djelovanja (Putnam, 2003: 179). Socijalni kapital je stoga multidimenzionalan koncept određen gustoćom i preklapanjem različitih horizontalnih mreža suradnje izvan kruga primarnih grupa, a koje obilježava neka mjera povjerenja, poštovanja zajedničkih normi i reciprocitet (Šalaj, 2003). Drugim riječima, radi se o povezivanju i ostvarivanju kontinuirane suradnje izvan primarnih grupa, odnosno u okviru civilnoga društva za ciljeve u skladu s interesima šire zajednice, a u čijem su temelju odnosi povjerenja. Dobrovoljnim horizontalnim umrežavanjem, pojedinci uspostavljaju suradnju s drugima i realiziraju zajedničke ciljeve ili interese pri čemu potonji ne uključuju stjecanje profita i osvajanje političke vlasti (Putnam, 2008). Za pojedince uključene u konkretnu strukturu, udruživanje smanjuje mogućnost oportunitizma zbog povećanja troškova onima koji krše ustanovljena pravila, osnažuje uzajamnost, poboljšava protok informacija o pouzdanosti drugih ljudi i oblikuje kulturno definirani uzorak za buduću suradnju (Putnam, 2003). Suradnjom se razvijaju reciprocitetni odnosi koji nisu ograničeni samo na iskustvo rada s konkretnim pojedincima (specifični reciprocitet), nego i uopćeni reciprocitet kojemu Putnam pridaje obilježja norme. Taj reciprocitet prikazuje kao svojevrsnu moralnu orijentaciju kojom ljudi čine dobro potpunim strancima ne tražeći ništa zauzvat pri čemu očekuju da će im se učinjeno dobro vratiti dobrim u nekom trenutku u budućnosti.

Cirkularnost Putnamove ideje socijalnog kapitala jasna je kada kaže da „povjerenje podmazuje suradnju. Što je viša razina povjerenja unutar zajednice, veća je vjerojatnost suradnje. A suradnja sama rađa povjerenje“ (Putnam, 2003: 183). Drugim riječima, sastavnice socijalnog kapitala određene su jedna drugom. Upravo osobni kontakti licem u lice unutar različitih sekundarnih grupa, šire „radijus povjerenja“ (Fukuyama, 2000) na one s kojima osoba nije u direktnim odnosima. Putnam (2003: 181) smatra da generalizaciji povjerenja služe upravo društvene mreže koje omogućuju da povjerenje „postane prijelazno i rašireno: vjerujem ti jer vjerujem njoj, a ona me uvjerava da vjeruje tebi“. Drugim riječima, iskustva s povjerenjem u poznate „prelijevaju“ se na nepoznate ljude. U tom je smislu socijalni kapital važan sastojak

kohezivnosti svakog društva, a značajno je povezan s važnim socijalnim fenomenima na institucionalnoj i individualnoj razini – njegova raširenost u društvu korelira s jedne s strane s višim indeksom obrazovanja, demokratskim funkcioniranjem institucija i institucionalnim povjerenjem a s druge sa subjektivnim stanjem zdravlja, osjećajem sreće, tolerancijom i građanskom jednakosti (Putnam, 2008). Pritom, na individualnoj razini, brojnost uspostavljenih veza slabijeg intenziteta koje karakterizira određeni stupanj povjerenja može biti instrument napredovanja na društvenoj ljestvici. Stoga je socijalni kapital mladih ujedno svojevrsan pokazatelj stupnja njihove društvene integritetnosti. Današnji studenti su prošli kroz, uvjetno rečeno, dvostruku tranziciju - jedna se odnosi na individualnu razinu odrastanja a druga na sociopovijesno razdoblje tranzicije (Ilišin, 2008). Naime, „njihova socijalizacija se odvija u uvjetima kada su institucije, procesi i društvene norme koje su usmjeravale prelazak u svijet odraslih nestali, ili se i sami temeljito preobražavaju“ (Ilišin, 2008: 224). Drugim riječima, mladi u Hrvatskoj su tijekom svog odrastanja svjedočili procesu uspostave novoga sustava koji je trebao biti temeljen na demokratskim vrijednostima i tržišnim odnosima. Dapače, upravo adolescenti kao „mladi u procesu obvezivanja budućnosti“, skupina su koja je najviše pogođena društvenom promjenom (Milson, 1972: 32). Tranzicija je, uz rat, bila obilježena i općom pauperizacijom stanovništva, tajkunizacijom privrede i, između ostalog, vrijednosnom anomijom¹ koja je oslonac našla u retradicionalizaciji. Potonja je obuhvaćala izraženije rodne podjele, nacionalističku orijentaciju i duhovnu obnovu odnosno pojačanu religioznost (Sekulić, 2011). Rečeno može predstavljati jedan skup uzroka u kojemu istraživanja u Hrvatskoj nalaze pozitivnu povezanost dobi sa socijalnim povjerenjem (Štulhofer, 2004; Šalaj, 2007), civilnošću (Štulhofer, 2003) i participacijom (Štulhofer, 2004; Tomić-Koldrović, 2007) što implicira deficit socijalnoga kapitala kod mladih.

Socijalni kapital mladih kao istraživačka tema relativno je novijeg datuma, no može se reći da postoje dvije međusobno povezane odrednice koje su dominantne u obradi socijalnog kapitala mladih u (dominantno) anglosaksonskoj literaturi. Prvo, radi se o definiranju ovog koncepta kao (češće) nezavisne varijable² u funkciji istraži-

¹ „Anomija“ je riječ koja je korištena na različite načine od različitih sociologa. Ne može značiti kolaps bilo kakvog vrijednosnog konsenzusa; teško je zamisliti u tom slučaju kako bi se ljudska zajednica nastavila. „Anomija“ se općenitije i realističnije referira na eroziju prihvaćenih vrijednosti, ali, nikad potpuna, ova erozija može uznapredovati i otkriti markirane kontraste između iskustva življenja u jednoj ili drugoj generaciji“ (Milson, 1972: 30/31).

² Na tom je tragu zaključak Foleya i Edwardsa koji su 1999. obimnim pregledom literature o socijalnom kapitalu (uglavnom na općoj populaciji), utvrdili kako je ovaj koncept većinom „shvaćen kao nezavisna varijabla koja ima utjecaj na pojave kao što su društveni angažman, ekonomski rast na nacionalnom nivou, dobrovoljni rad, napuštanje školovanja, stopa smrtnosti, povratak ljudskom kapitalu, plodnost stanovništva, lokalni ekonomski razvoj, stabilnost susjedskih odnosa, kvaliteta stanovanja i stopa kriminala, odnosi vlast-lokalna zajednica, maloljetnička delikvencija i organizacioni uspjeh“ (Edwards, Foley i Diani, 2004: 22/23).

vanja relacije s nekim drugim konceptom. Druga odrednica odnosi se na rašireno korištenje J. Colemanovog i P. Bourdieuovog pristupa pri čemu se na to veže pripisivanje pasivne uloge mladima u nekom socijalnom kontekstu. No, neka recentnija istraživanja koja koriste spomenute autore kao glavni oslonac, nalaze kako mladi pored svoje ovisničke pozicije o obitelji, imaju potencijal kojim doprinose ne samo svom boljitku nego i široj zajednici u kojoj žive (Morrow, 1999; Raffo i Reeves, 2000; Leonard, 2005; Bassani, 2007). Također, unazad desetak godina objavljeni su i pregledni radovi čija je oštrica najviše usmjerena na kritiku teorija socijalnog kapitala koje u pravilu zaobilaze uključiti djecu i mlade u svoju strukturu (Holland, 2007; Holland, Reynolds i Weller, 2007). Na tom tragu, istražujući odnos socijalnog kapitala i mladih, Schuller (2007) razlikuje instrumentalnu i intrinzičnu dimenziju te veze. Instrumentalna dimenzija označava način na koji socijalni kapital utječe na potrebne tranzicije mladih u odraslost pri čemu se ovdje ne implicira nužnost intencije iskorištavanja socijalnog kapitala za određeni cilj. Intrinzična dimenzija, koja nas u ovom radu zanima, odnosi se na mjeru u kojoj mladi mogu doprinijeti društvenoj količini socijalnog kapitala, kroz civilno sudjelovanje ili izraženo povjerenje³. U tom smislu, specifične značajke studenata kao integralnog dijela mlade generacije razlog su za to da se u fokus ovoga istraživanja stavlja utvrđivanje razine i distribucije nekih dimenzija njihova socijalnog kapitala. Stoga se koristi Putnamov pristup socijalnom kapitalu koji je primjereniji tom cilju jer se analizi ove podskupine mladih pristupa iz perspektive koja naglašava aktivnu participaciju u izgradnji kako vlastitog tako i socijalnog kapitala zajednice, što ih čini društvenim resursom. Na tom tragu, u ovom poglavlju namjera je ustanoviti i analizirati razinu i distribuciju socijalnoga kapitala studenata s obzirom na njegove sastavnice ili dimenzije – volonterstvo, civilnost i uopćeno povjerenje.

2. Volonterstvo

Iako R. Putnam (2008) napominje da se socijalni kapital ne nalazi u radu za druge, nego u radu s drugima, ipak volonterstvo uključuje u koncept socijalnog kapitala. Što volonterstvo zapravo podrazumijeva? Dobrovoljni rad odnosi se na neprofitnu, neplaćenu i nekarijerističku aktivnost kojom pojedinci pridonose dobrobiti svojih bližnjih, zajednice ili cijelog društva (Strika, 2005: 1168). U mapiranju socijalnog kapitala, volonterstvo ima potencijal za stvaranje povjerenja i to zato jer je

³ Ovaj autor napominje da ove dvije dimenzije ne moraju podjednako određivati usmjerenost mladih, štoviše, jer s jedne strane mogu vrlo intencionalno iskorištavati resurse na raspolaganju za unapređenje svog društvenog statusa i istovremeno iskazivati „individualistički etos i ponašanje“ (Schuller, 2007: 187) uz svjesno isključivanje iz života šire društvene zajednice.

definirano „kao davanje usluga primateljima koji su u potrebi za tim uslugama a koje je motivirano tom potrebom i njezinim ispunjavanjem, a ne primarno materijalnim dobitkom ili instrumentalnim karijernim napretkom“ (Offe i Fuchs, 2002: 197). Sam karakter volonterstva kao doprinosa tuđoj dobrobiti podrazumijeva doprinos široj zajednici, odnosno iz šire perspektive gledano, sadrži elemente doprinosa društvenoj dobrobiti pa se i iz tog razloga može podvesti pod socijalni kapital (Onyx i Leonard, 2002, Offe i Fuchs, 2002). U tom smislu, ono je inherentno povezano s očuvanjem i stvaranjem socijalnog kapitala neovisno o altruističnim ili racionalnim motivima za dobrovoljan rad (Barić, 2008).

Prema podacima istraživanja Europske studije vrijednosti iz 2008. godine među općom populacijom u Hrvatskoj samo je 8,8% volontera, pri čemu najviše djeluju u religijskim organizacijama (5,3%), obrazovnim i kulturnim aktivnostima (3,5%) te u sportskim i rekreacijskim organizacijama (2,3%) (Bežovan i Matančević, 2011). Može se govoriti o značajnom padu broja onih koji volontiraju u odnosu na 1999. godinu kada je 21,3% ispitanika imalo volontersko iskustvo. Uzroke ovome padu autori nalaze u tradiciji neformalnog dobrovoljnog rada, raširenosti ekonomskih (ne)prilika, nedostatku odgovarajućih informacija te, u još uvijek, nedovoljno adekvatnom odnosu društva prema dobrovoljnom radu (Bežovan i Matančević, 2011). Prakticiranje građanske vrline u vidu dobrovoljnog rada ne bi smjelo biti usmjeravano samo na udruge koje ionako imaju slabo razvijene programe za uključivanje volontera. Drugim riječima, detektirana je zatvorenost državnih i javnih institucija prema uključivanju ovakvog tipa rada u područje svog djelovanja. Pored toga, ekonomska kriza dodatno usmjerava ljude na angažman u okviru obitelji i prijatelja (Bežovan, 2004; Bežovan i Matančević, 2011). Pretpostavlja se da tome pridonosi i izostanak zadovoljavajućeg funkcioniranja pojedinih institucija koje bi trebale preuzeti skrb i pomoć za potrebite građane. Takvo stanje povezano je s ukupnim stanjem u civilnom društvu koje je obilježeno slabom civilnom participacijom, nepovjerenjem građana ali i neadekvatnim odnosom dijela državnih institucija prema organizacijama civilnog društva (Zrinščak, Lakoš i dr., 2012). Ipak Zrinščak, Lakoš i dr. (2012) drže da je razvoj volonterstva tijekom posljednjeg desetljeća vidljiv i u tome što je Hrvatska po tom pitanju sličnija Sloveniji i Češkoj, odnosno srednjoeuropskom krugu zemalja s razvijenijim civilnim društvom nego onima s podrazvijenim poput Srbije, Gruzije i Ukrajine.

Za ovaj rad važno je izdvojiti istraživanje volonterstva studenata u Hrvatskoj u okviru prvog sustavnog komparativnog istraživanja studenata u svijetu, koje je provedeno 2006./2007. godine (Zrinščak, Lakoš i dr., 2012). Uzorak je obuhvatio studente Sveučilišta u Zagrebu a podaci su uspoređeni s rezultatima istraživanja u 13 zemalja svijeta (N=10.698, u Hrvatskoj N=600⁴). Komparativno gledano, Hr-

⁴ Najviše je bilo ispitanika društvenih znanosti (29%), tehničkih znanosti (22,8%), potom prirodnih (19,7%), humanističkih (14,5%) te ekonomije (14%).

vatska je, uz Japan, jedina zemlja čiji ispitani studenti većinom nemaju iskustvo volontiranja, dok je u ostalim zemljama obrnut slučaj (Kanada, Finska, SAD, Izrael, Indija, Engleska, J. Koreja, Belgija, Nizozemska, Kina i Novi Zeland). Glavni nalazi spomenutog istraživanja govore da je tijekom 2005. godine 42,3% studenata volontiralo, pri čemu desetina redovito, tj. mjesečno i tjedno što je ujedno skoro dvostruko manje od prosjeka cijelog uzroka. Također je zabilježen veoma nizak prosječan mjesečni broj sati proveden u volontiranju (3,45), dok je primjerice u Belgiji 15,74 ili Kanadi 15,58. Volonteri-studenti u Hrvatskoj vremenski su prosječno manje posvećeni dobrovoljnom radu i u odnosu na opću populaciju – naime, prema podacima Ministarstva socijalne politike i mladih iz 2011. godine prosjek volonterskog rada tijekom mjesec dana je za dva sata viši (5,46 sati). No, valja imati na umu da je istraživanje studenata (Zrinščak, Lakoš i dr., 2012) provedeno prije sedam godina kada nisu postojale službene statistike o vremenu posvećenom volontiranju, a kako je u zadnje dvije godine primijećen pozitivan trend, može se pretpostaviti da se broj volonterskih sati kontinuirano povećavao. Najviše zagrebačkih studenata, odnosno trećina, volontirala je neformalno, u neprofitnim organizacijama nešto više od petine, desetina za crkvene organizacije, skoro 6% za javne ustanove, manje od po 5% za poslovne organizacije i međunarodne organizacije.

Navedeni podaci ponešto se razlikuju od onih u nacionalnom istraživanju mladih iz 2012. godine (N=1500) Instituta za društvena istraživanja i Friedrich Ebert Stiftung (Ilišin i dr., 2013) u kojemu je dionica o volonterstvu bila samo jedna od više istraživanih područja života ove populacije. Iskustvo volonterskog rada tijekom 2011. godine imalo je 13,4% ispitanika, pri čemu također, kao i kod zagrebačkih studenata, dominira neformalni tip volonterskog rada. Pritom, valja primijetiti da su zagrebački studenti iz istraživanja 2006. godine bili barem tri puta aktivniji nego li svi mladi ispitani tijekom 2012. Nadalje, trećina ispitanika iz populacije mladih (Ilišin i dr., 2013) pomagala je osobama s posebnim potrebama ili starijim osobama, nešto više od četvrtine pomagalo je kolegi u svladavanju gradiva, isto toliko u organizaciji kulturnih događaja, petina u organizaciji sportskih događanja, 17,4% sudjelovalo je u javnim radovima u lokalnoj zajednici, 15,6% u vjerskim aktivnostima, manje od desetine u radu poslovnog sektora, 6,9% u nekoj udruzi. Također treba napomenuti da odluka za dobrovoljni rad nije povezana sa socioprofesionalnim statusom, što znači da studenti, učenici, zaposleni i nezaposleni mladi volontiraju u podjednakom omjeru (Ilišin i dr., 2013).

S obzirom na relativno slabu raširenost volonterstva među mladima, a onda i studentima, može se reći da ono nema status općeprihvaćene društvene vrijednosti (Zrinščak, Lakoš i dr., 2012). To potvrđuje i činjenica da se o volonterstvu na institucionalnoj razini počelo voditi računa relativno nedavno. S tim u vezi, statističko praćenje raširenosti formalnog volonterstva potaknuto je uvođenjem zakonodavnog okvira 2007. godine kao i uspostavljanjem Nacionalnog odbora za razvoj volonter-

stva, savjetodavnog tijela Vlade RH koje provodi mjere i aktivnosti vezane uz promicanje i razvoj volonterstva. Prema Izvješću o radu Nacionalnog odbora za razvoj volonterstva (2012), u 2010. godini bilo je prijavljeno 273 organizatora volontiranja (od čega 201 udruga, 27 ustanova, 6 jedinica lokalne i područne samouprave, 3 državna tijela, 2 zaklade, 1 vjerska zajednica te 33 druge neprofitne organizacije). Broj volontera iznosio je 13 922 (od čega 432 stranca u Republici Hrvatskoj). Tijekom 2010. godine prijavljeno je 725 680 sati volontiranja (što je prosječno 4,34 sata mjesečno po volonteru), a evidencija ukazuje na prevagu volontiranja u socijalnim uslugama. Podaci za 2011. godinu nešto su oskudniji – na mrežnim stranicama Ministarstva socijalne politike i mladih (14. veljače 2013.) u Hrvatskoj su 2011. godine evidentirana 344 organizatora volontiranja i ukupno 15 999 volontera. Ukupan broj volonterskih sati bio je 1 048 659 – što prosječno iznosi 5,46 sati mjesečno po volonteru. Sažeto, tijekom godine dana, broj organizatora volontiranja povećao se za četvrtinu, a broj volontera za 15%. Najveći rast odnosi se na broj sati dobrovoljnog rada – čak 44,5%. Iako ovi uvidi ne dopuštaju izvođenje konkretnijih zaključaka o budućoj dinamici zastupljenosti ovog oblika rada, može se reći da je uspostavljanje institucionalnog okvira i uvođenja niza aktivnosti (Barić, 2008) volontiranje dobilo novu dimenziju i poticaj za razvoj u Hrvatskoj, što ima implikacije na stvaranje socijalnoga kapitala, odnosno povoljnog okruženja za usvajanje civilnih normi i povjerenja.

3. Povjerenje i civilnost

Društvena važnost civilnosti ogleda se u njenoj prirodi moralne vrline koja signalizira volju da se poštuju pravila i regulira ponašanje koje neće podcijeniti dobrobit drugih. Također, ona doprinosi efikasnom funkcioniranju socijalnog života s minimumom nepotrebnih konflikata kao i u smanjenju transakcijskih troškova (Billante i Saunders, 2002). Normu civilnosti naziva se i građanskom normom koja se smatra dijelom moralne komponente društva (Zmerli, 2010). Građanska moralnost, na tom tragu, počiva na maksimizaciji javnih a ne privatnih ciljeva, pa ova norme odvraća ljude od koruptivnog ponašanja i švercanja (Letki, 2006). Osim toga, obuhvaća i osjećaj odgovornosti prema sugrađanima kao i predanost javnom dobru koja je dijelom uvjetovana ponašanjem drugih (volja za suradnjom postoji dok je drugi prakticiraju i izražavaju – što predstavlja reciprocitetni element). Ukoliko važnost poštovanja normi u društvu slabi, tada je izvjesno širenje oportunitizma, odnosno kratkovidnih ili sirovih samointeresa koji nisu podložni etičkim razmatranjima (Elster, 2007), drugim riječima stvara se pogodno tlo za širenje oportunitizma. Kultura oportunitizma podrazumijeva nedostatak civilne moralnosti, a sam oportunitizam predstavlja „stav (i odgovarajuće ponašanje) koji poštivanje propisa sagledava

isključivo kao pitanje odnosa troškova-i-koristi; u oportunističkom rječniku ne postoji pojam općeg dobra“ (Štulhofer, 2000: 108). Dva su uzroka najodgovornija za dominaciju oportunizma. S jedne strane radi se o racionalizaciji učinjenog postupka zbog nedostatka izbora čemu pogoduje nizak socijalni standard, a s druge o „kulturnoj reprodukciji oportunizma“ koja počiva na percepciji da većina krši moralne i druge propise što je dodatno pojačano percepcijom korupcije (Štulhofer, 2000). U okviru socijalnog kapitala, norme civilnosti usvajaju se u suradnji s drugima, u okviru sekundarnih grupa koje imaju socijalizacijski potencijal. Poštovanje civilnih normi posreduje u stvaranju povjerenja. Također, civilne norme rezultat su djelovanja povjerenja i udruživanja kao i njihov potporanj (Štulhofer, 2003). U Hrvatskoj, percepcija civilnosti u općoj populaciji i nije naročito visoka - oko 35% ispitanika skloni su stavu da je većina u odnosima poštena, a oko 22% smatra da ljudi uglavnom pokušavaju pomoći drugima (Rimac, 2010).

Socijalne interakcije, stoga, kao i aktere obilježava nepredvidljivost unatoč univerzalnoj ljudskoj međuovisnosti (Seligman, 1997) - ukoliko bi ishodi svih situacija, a posebice postupaka drugih ljudi prema nama bili poznati, tada povjerenje ne bi bilo potrebno. U tom smislu, socijalno povjerenje predstavlja očekivanje, odnosno aktivnu anticipaciju i suočavanje s nepoznatom budućnošću uslijed nesigurnih i nekontrolabilnih uvjeta (Seligman, 1997; Sztompka, 1999). Dakle, „kada kažemo da nekome vjerujemo ili da je netko pouzdan, to implicitno znači da je vjerojatnost da će poduzeti akciju koja je korisna ili bar nije štetna po nas dovoljno visoka da razmatramo neki oblik suradnje s tom osobom“ (Gambetta, 1988: 239). U kontekstu socijalnoga kapitala, važna je posebna vrsta povjerenja – uopćeno ili „tanko“ (Putnam, 2008) koje se prvenstveno odnosi na ljude koje pojedinac ne poznaje osobno, što zapravo predstavlja većinu ljudi nekog društva. Povjerenje koje se na horizontalnoj ravni iskazuje prema nama poznatim ljudima, s kojima uspostavljamo bliske i redovite kontakte, naziva partikulariziranim ili „gustim“⁵ povjerenjem. Uopćeno povjerenje nastaje u okviru sekundarnih grupa posredstvom normi civilnosti i povratno, uopćeno povjerenje osnažuje suradnju, civilnu participaciju i norme (Putnam, 2008). Uopćeno povjerenje se ne temelji na neposrednom iskustvu, nego „implicitno na nekom iskustvu zajedničkih društvenih mreža i očekivanja reciprociteta“ (Putnam, 2008: 178). To, drugim riječima, znači da za postojanje povjerenja nije potrebno uspostaviti vezu ili odnos. Povjerenje kao mehanizam interakcije s nepoznatima je zapravo rješenje problema stranosti budući da s većinom ljudi koji nas okružuju nismo u odnosu, o njima imamo ograničene informacije, nemamo odnos lojalnosti ali ni neprijateljstva (Torche i Valenzuela, 2011). U funkcionalnom

⁵ Analitička podjela povjerenja na partikularizirano i uopćeno potvrđena je i u nekim empirijskim istraživanjima u kojima su se faktorskom analizom povjerenja prema grupama različitih stupnjeva bliskosti jasno diferencirala dva tipa povjerenja (Uslaner, 2002; Badescu, 2003; Freitag i Traummüller, 2009; Ilišin i dr., 2013).

smislu, uopćeno povjerenje korisno je za društvo jer se širenjem radijusa povjerenja formiraju odnosi koji čine temelj za ekonomski i institucionalni napredak (Fukuyama, 2000; Putnam, 2003, 2008), ugodniji život i učinkovitije vlade (Uslaner, 2002). U socijalnoj sferi viša razina uopćenog povjerenja promovira prihvaćanje različitosti i toleranciju, a na političkoj ravni omogućuje građanima udruživanje u socio-političke grupe (Stolle, 2002; Uslaner, 2002; Putnam, 2008).

U Hrvatskoj, oko petine ispitanika smatra da se većini ljudi može vjerovati (Rimac, 2010), što spada u donji dio europske ljestvice povjerenja, posebno u odnosu na skandinavska društva. Konkretni podaci o mladima i povjerenju relativno su oskudni jer je to područje u Hrvatskoj slabo istraženo no već je naznačeno da je ono niže nego kod odraslih, a rijetka istraživanja mladih potvrđuju dominantno izražavanje uopćenog nepovjerenja (Katić, 2012; Ilišin i dr., 2013). Uopćeno povjerenje i kada je operacionalizirano kao povjerenje u nepoznate osobe s obilježjima „drugosti“, odnosno drugačije vjeroispovijest i političkih uvjerenja, relativno je nisko (17,3% i 15,7%) (Ilišin i dr., 2013) što ukazuje na nesklonost mladih prema socijalnom i vrijednosnom iskoraku iz vjerojatno sociokulturno homogenih familijarnih krugova.

4. Metodologija i rezultati istraživanja

Kako je već naznačeno, cilj ove analize je utvrditi razinu i distribuciju socijalnoga kapitala s obzirom na tri sastavnice – volonterstvo, civilnost i povjerenje. Za mjerenje volonterstva korišten je instrument s devet binarnih varijabli odnosno kategorija: politička stranka, organizacija za zaštitu ljudskih prava, organizacija za zaštitu ženskih prava, mirotnorna organizacija, organizacija za zaštitu okoline, sportska udruga ili skupina, kulturna ili umjetnička skupina, udruga mladeži i studentska udruga.

Civilnost je mjerena s pet varijabli koje su sadržavale odgovore na pitanje o prihvatljivosti nekih pojava u društvu: kupovanje ispita, varanje na ispitima, prepisivanje tuđih seminara ili zadaća, laganje zbog svoje koristi i neutemeljeno traženje socijalnih povlastica. Te varijable su se sastojale od četverostupanjske ljestvice ordinalnog tipa pri čemu je 1=potpuno neprihvatljivo, 2=uglavnom neprihvatljivo, 3=uglavnom prihvatljivo, 4=potpuno prihvatljivo. Iz ovakvog stupnjevanja proizlazi da viši rezultat indicira manju civilnost pa se zbog jednostavnije interpretacije u statističkim obradama koriste rekodirane varijable sa sljedećim stupnjevanjem: 1=potpuno prihvatljivo, 2=uglavnom prihvatljivo, 3=uglavnom neprihvatljivo, 4=potpuno neprihvatljivo. Neprihvaćanje navedenih tvrdnji, stoga indicira viši stupanj civilnosti što je u skladu s rekodiranim stupnjevanjem.

U empirijskim istraživanjima ustalilo se pitanje za koje se smatra da tipično mjeri uopćeno povjerenje – „općenito govoreći, smatrate li da se većini drugih ljudi može vjerovati ili smatrate da u odnosima s drugima treba biti oprezan?“ pri čemu je odgovor binaran. U ovom istraživanju, pitanje je modificirano u cilju dobivanja

stupnjeva razine povjerenja koje se poklanja nekim skupinama ljudi. Ispitanici su stoga trebali procijeniti u kojoj mjeri mogu općenito vjerovati obitelji, prijateljima, kolegama studentima, profesorima, poznanicima i ljudima koje osobno ne poznaju na peterostupanjskoj ljestvici ordinalnog tipa: 1=gotovo uvijek trebam biti oprezan u odnosu s njima, 2=uglavnom trebam biti oprezan u odnosu s njima, 3=ne znam, 4=uglavnom im mogu vjerovati, 5=gotovo uvijek im mogu vjerovati. Na trostupanjskoj ljestvici 1=beznačajno, 2=donekle značajno i 3=vrlo značajno ispitanici su ocijenili deset osobina važnih kod sklapanja prijateljstva i izbora bračnog partnera.

Koristile su se statističke obrade analize varijance, t-testa i hi-kvadrat testa u koje su uključena sljedeća obilježja studenata: spol, godina studija, sveučilište, područje znanosti, uspjeh na studiju, tip završene srednje škole, obrazovanje oca, odnos prema religiji, politička preferencija i stalno mjesto boravka. Pritom, kod varijabli civilnosti i povjerenja ispitivano je razlikuju li se ispitanici s obzirom na iskustvo volontiranja pri čemu se pretpostavlja da volonteri iskazuju značajno više stupnjeve civilnosti i povjerenja.

4.1. Volonterstvo i studenti

Volonterstvo u Hrvatskoj općenito, a pogotovo ono čiji su nositelji mladi odnosno studenti, još uvijek je relativno slabo istraženo. U ovom istraživanju, nešto više od dvije trećine ispitanika nema iskustvo volontiranja u ponuđenim vrstama organizacija što je donekle u skladu sa sličnim istraživanjima studenata (Zrinščak, Lakoš i dr., 2012), ali i dosad ustanovljenoj tendenciji mladih općenito prema neformalnom volonterstvu (Zrinščak, Lakoš i dr., 2012; Ilišin i dr., 2013).

Distribucija volontera s obzirom na vrstu organizacije pokazuje da dominiraju volonteri u studentskim, sportskim i kulturnoumjetničkim organizacijama (tablica 1).

Tablica 1: Distribucija studenata s volenterskim iskustvom u različitim organizacijama (%)

Vrsta organizacije	Volonteri %
Studentska udruga	11,5
Sportska udruga ili skupina	10,3
Kulturna ili umjetnička skupina	9,2
Udruga mladeži	9,2
Organizacija za zaštitu okoline	7,0
Politička stranka	5,1
Organizacija za zaštitu ljudskih prava	5,3
Mirotvorna organizacija	4,7
Organizacija za zaštitu ženskih prava	2,0
Nisu volontirali za ni za jednu organizaciju	67,9

Distribucija na čijem su vrhu upravo te organizacije očekivana je iz barem tri razloga. Prvi možemo nazvati generacijskim budući da su mladi češće članovi sportskih udruga od starijih (Ilišin, 2005). Drugi je vezan za specifičnost proučavane populacije iz čega proizlazi visoka pozicioniranost studentskih udruga. Treći je strukturno uvjetovan jer opća distribucija organizacija prema tipu područja djelovanja pokazuje dominaciju broja sportskih i kulturno-umjetničkih udruženja u odnosu na ostale.

Tijekom 2010. godine u prosjeku se četvrtina mladih iz EU-27 bavila organiziranim volonterskim aktivnostima pri čemu su se istakli mladi Slovenci (36%), Danci (36%), Irci (38%) i Nizozemci (40%) (Flash Eurobarometer, 2011). Ovdje je potrebno napomenuti da podaci iz našeg istraživanja studenata samo naizgled odgovaraju prosjeku mladih u EU. Naime, ispitanici iz EU odgovarali su na pitanje koje se odnosilo na dobrovoljne aktivnosti tijekom 2010. godine dok u ovom istraživanju studenata taj vremenski okvir nije zadan. Iz tog razloga potreban je dodatan oprez u zaključivanju o raširenost volonterskih aktivnosti hrvatskih studenata u odnosu na europske mlade. Osim toga, podaci koji se odnose na mlade iz EU-27 ne preciziraju o kakvim se konkretno organiziranim volonterskim aktivnostima radi (odnosno u okviru kakvog tipa organizacije) pa se ne može dati bar ilustrativna usporedna slika. Ipak, treba dodati da je prema istom istraživanju ustanovljeno da su više razine obrazovanja pozitivno povezane s uključivanjem u organizirani dobrovoljni rad. Primijenjeno na mlade u Hrvatskoj, studenti predstavljaju skupinu koja ima potencijala za značajan doprinos razvoju volonterstva a time i socijalnoga kapitala.

Tablica 2: Distribucija studenata s obzirom na broj različitih udruga u kojima su volontirali (%)

Broj udruga	Višestruko volonterstvo
0	69,5
1	15,2
2	7,5
3	4,4
4	1,6
5	1,2
6	0,3
7	0,2

U kontekstu socijalnoga kapitala posebno je zanimljivo saznati jesu li i u kojoj mjeri studenti aktivni u više različitih vrsta udruga – pretpostavka je da djelovanje u okviru više različitih udruga doprinosi razvoju socijalnoga kapitala jer se time povećava mogućnost da stvaranje veza zahvati u šire i sociodemografski raznolike kategorije ljudi. S obzirom na prikazane podatke u tablici 2, može se reći da se ispi-

tanici uglavnom odlučuju za volonterstvo u jednom tipu organizacije (skoro 15%), za dva nešto manje od 8% i isto toliko za tri i više⁶.

Nadalje, analizirana je povezanost socijalnih i drugih obilježja studenata s volonterstvom općenito te onog u konkretnim vrstama organizacija (specifično studentskim, sportskim i kulturnoumjetničkim). Općenito, studenti se u bavljenju volonterstvom međusobno razlikuju samo s obzirom na uspjeh na studiju ($\chi^2=18,70$) pri čemu ispitanici dobrog uspjeha prosječno manje volontiraju u odnosu na one vrlo dobrog i odličnog uspjeha. I u slučaju višestrukog volontiranja ispitanici se pokazuju relativno homogenima, osim u slučaju pripadnosti sveučilištu ($\chi^2=35,00$). Naime, volonteri u dvije i više organizacija značajno više dolaze sa splitskog sveučilišta (24,3%) i manjih sveučilišta uz Jadran (Dubrovnik, Pula, Zadar – 23,8%) dok je značajno manje takvih ispitanika s osječkog (12,8%), riječkog (13,3%) i zagrebačkog (13,5%) sveučilišta.

Tablica 3: Volonterstvo u organizacijama s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja mladih	Sportske udruge	Studentske udruge
Sveučilište	$\chi^2 = 20,47$	
Zagreb	8,1	
Osijek	11,9	
Rijeka	12,9	
Split	17,4	
Dubrovnik, Pula, Zadar	11,1	
Uspjeh na studiju		$\chi^2 = 20,24$
Dobar i manje		7,7
Vrlo dobar		14,0
Odličan		15,3
UKUPNO	10,3	11,5

Kada je riječ o volonterstvu u specifičnim vrstama organizacija, ispitanici se međusobno raslojavaju u slučaju sportskih i studentskih udruga (tablica 3). Studenti splitskog sveučilišta značajno su aktivniji u volonterskom radu u sportskim organizacijama, posebno u odnosu na zagrebačke studente, dok u studentskim udrugama češće volontiraju oni vrlo dobrog i odličnog uspjeha na fakultetu.

Ostala obilježja studenata nisu značajno povezana s volontiranjem u pojedinim tipovima udruga.

⁶ Iz ovog indeksa izostavljeno je volontiranje u političkim strankama jer ono ne predstavlja temelj za stvaranje socijalnoga kapitala s obzirom na njegovu definiciju koja isključuje udruživanje u svrhu stjecanja političke moći.

4.2. Norme civilnosti studenata

U cilju detektiranja stupnja civilnosti studenata, ispitano je u kojoj mjeri prihvaćaju neke od pojava koje se mogu označiti kao oportunističko ponašanje (tablica 4).

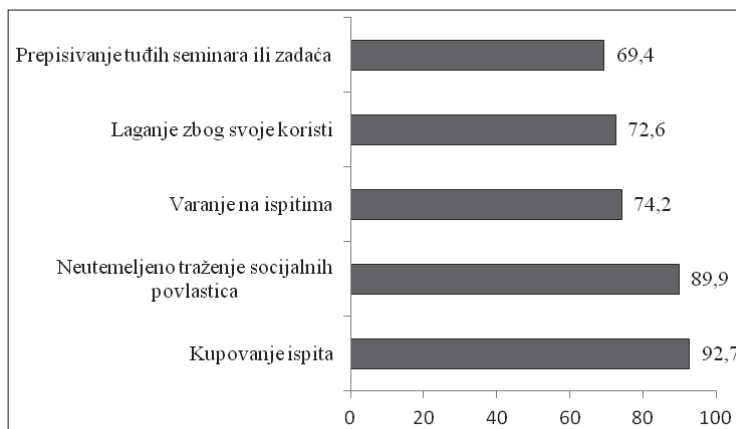
Tablica 4: Distribucija stavova studenata prema različitim necivilnim pojavama (%)

	Potpuno neprihvatljivo	Uglavnom neprihvatljivo	Uglavnom prihvatljivo	Potpuno prihvatljivo	M	SD
Kupovanje ispita	81	11,7	4,3	3,1	1,29	0,691
Neutemeljeno traženje socijalnih povlastica	61,7	28,2	6,6	3,6	1,52	0,772
Varanje na ispitima	40,4	33,8	17,5	8,3	1,94	0,952
Laganje zbog svoje koristi	30,3	42,3	21,1	6,2	2,03	0,873
Prepisivanje tuđih seminara ili zadaća	33,9	35,5	21,6	9	2,06	0,955

Prikazan je poredak varijabli unutar instrumenta prema prosječnom neprihvaćanju pojedine tvrdnje. Vidljivo je da ispitanici u prosjeku nisu skloni prihvatiti navedene pojave pri čemu najviše odbacuju kupovanje ispita, a najmanje prepisivanje tuđih seminara ili zadaća.

U grafikonu 1 prikazani su rezultati koji objedinjuju odgovore „potpuno neprihvatljivo“ i „neprihvatljivo“. Studenti najvećim dijelom ne prihvaćaju kupovanje ispita, što je jedan oblik korupcije, te neutemeljeno traženje socijalnih povlastica. Iako sve tvrdnje odbacuje natpolovična većina ispitanika - varanje na ispitima, laganje zbog svoje koristi i prepisivanje tuđih radova ili zadaća, odbacuju se u oko tri četvrtine slučajeva.

Grafikon 1: Distribucija stavova ispitanika prema necivilnim pojavama (%)

U daljnjim statističkim obradama korištene su rekodirane varijable civilnosti. Više vrijednosti aritmetičkih sredina varijabli označavaju neprihvaćanje navedenih pojava što ujedno znači i viši stupanj civilnosti. U tablici 5 prikazane su značajne povezanosti varijable civilnosti i promatranih obilježja studenata.

Tablica 5: Varijable civilnosti s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Kupovanje ispita	Varanje na ispitima	Prepisivanje tuđih seminara ili zadaća	Laganje zbog svoje koristi	Neutemeljeno traženje socijalnih povlastica
Tip srednje škole	$t = 6,60$	$t = 4,71$	$t = 6,29$	$t = 3,97$	$t = 3,69$
Gimnazija	3,78	3,14	3,04	3,02	3,52
Ostale srednje škole	3,53	2,91	2,74	2,85	3,37
Područje znanosti	$F\text{-omjer} = 8,10$	$F\text{-omjer} = 5,10$	$F\text{-omjer} = 8,15$		$F\text{-omjer} = 4,53$
Biomedicina	3,86	3,29	3,07		3,63
Biotehničke	3,79	3,05	2,91		3,56
Društvene	3,69	2,97	2,82		3,49
Humanističke	3,85	3,17	3,21		3,53
Prirodne	3,78	3,27	3,11		3,49
Tehničke	3,57	3,01	2,91		3,35
Sveučilište		$F\text{-omjer} = 12,42$	$F\text{-omjer} = 13,56$	$F\text{-omjer} = 8,99$	
Zagreb		3,73	3,12	2,95	
Osijek		3,67	3,06	2,92	
Rijeka		3,58	2,68	2,60	
Split		3,73	3,21	3,24	
Dubrovnik, Pula, Zadar		3,72	3,00	2,99	
Uspjeh na studiju	$F\text{-omjer} = 13,18$	$F\text{-omjer} = 18,30$	$F\text{-omjer} = 29,17$	$F\text{-omjer} = 9,57$	
Dobar i manje	3,61	2,93	2,76	2,88	
Vrlo dobar	3,77	3,15	3,06	3,01	
Odličan	3,78	3,26	3,16	3,12	
Volonter			$t = -4,13$		
Da			2,89		
Ne			3,08		

Studenti se međusobno najmanje razlikuju u stavu prema neutemeljenom traženju socijalnim povlastica i to s obzirom na tip završene srednje škole i područje znanosti. Ista obilježja, uz studijski uspjeh, povezana su sa stavom o kupovanju ispita, kao i stav o varanju na ispitima koji je dodatno povezan sa sveučilištem. Vrijednosti na varijabli prepisivanja seminara ili zadaća također su povezane sa svim navedenim obilježjima, uz dodatak volonterstva. Stav o laganju zbog osobne koristi značajno se razlikuje prema tipu završene srednje škole, sveučilištu i uspjehu na studiju. Kada je riječ o završenim gimnazijalcima, oni su na svim ispitivanim varijablama značajno civilniji od onih koji su završili ostale srednje škole. Na tom tragu, postavlja se pitanje socijalizacije učenika u pojedinim tipovima srednjih škola koji su vezani za

specifično oportunističko ponašanje u okviru školskih i fakultetskih obveza s jedne strane, te u svakodnevnom životu s druge strane. Već se, naime, u nekim istraživanjima pokazalo da maturanti gimnazija posjeduju stavove koji su značajno bliži onima demokratske političke kulture (Bagić, 2011) što, primijenjeno na istraživanje studenata, može indicirati socijalizaciju u okviru gimnazija koja ohrabruje prosječnu sklonost prema slabijem vrednovanju oportunizma.

Također, značajno veću civilnost iskazuju studenti s vrlo dobrim i odličnim uspjehom u odnosu na one s dobrim pri čemu razlike ukazuju na rezon da odličnim studentima „snalaženje“ nije potrebno, no spomenute razlike se ne odnose samo na oportunizam u fakultetskom okruženju. Zanimljiva su odstupanja u civilnosti s obzirom na područje znanosti i sveučilište. Prema pojavi kupovanja ispita, posthoc Tamhaneov test ukazuje na značajno veću kritičnost studenata biomedicine u odnosu na one društvenih i tehničkih znanosti. S obzirom na potonje, značajno više rezultate imaju biotehnolozi i prirodnjaci, a u odnosu na studente društvenih znanosti značajno su civilniji humanisti. Neprihvatanje varanja na ispitima značajno je prisutnije, prema Scheffeovom testu, kod studenata biomedicine u odnosu na studente društvenih znanosti koji su ujedno tolerantniji na ovu pojavu. Po istom pitanju, prema Scheffeovom testu, značajno su manje civilni studenti riječkog sveučilišta u odnosu na sve ostale. Isti test ukazuje na značajne razlike između humanista u odnosu na ispitanike koji studiraju u području društvenih i tehničkih znanosti pri čemu potonji izražavaju veće prihvaćanje ovakve pojave. Riječki studenti se ponovno pokazuju značajno manje civilnima u odnosu na sve ostale, a splitski značajno civilniji od zagrebačkih i osječkih studenata. Laganje zbog svoje koristi značajno više, prema Scheffeovom posthoc testu, prihvaćaju riječki studenti u odnosu na ispitanike koji studiraju na osječkom, splitskom i zagrebačkom sveučilištu. Također, splitski studenti su značajno civilniji od zagrebačkih. U ocjeni neopravdanog traženja socijalnih povlastica prema Tamhaneovom testu, studenti tehničkih znanosti u odnosu na studente biomedicine, društvenih i humanističkih znanosti, iskazuju niži stupanj civilnosti. Tek se u slučaju prepisivanja zadaća pokazuje značajna razlika između studenata s obzirom na volontersko iskustvo pa su tako volonteri manje skloni ovom obliku ponašanja. Treba naznačiti kako se studenti u pogledu civilnosti međusobno ne razlikuju s obzirom na spol, rezidencijalni status, obrazovanje oca, političke preferencije i religijsku samoidentifikaciju. Također, može se zaključiti kako je civilna participacija u obliku volonterstva u znatno manjem obimu povezana s varijablama civilnosti u odnosu na ostala obilježja. Također je ispitivana povezanost višestrukog volonterstva i civilnosti i u ovoj analizi dodatno je potvrđen nalaz o relativno slaboj pozitivnoj, ali značajnoj vezi s tek jednom varijablom - prepisivanje tuđih seminara i zadaća ($r=0,088$; $p=.000$).

Iz izloženog može se zaključiti kako su općenito studenti biomedicine, splitskog sveučilišta, završene gimnazije te odličnog odnosno vrlo dobrog fakultetskog uspje-

ha značajno manje skloni prihvatiti neki od oblika oportunističkog ponašanja jer na većini varijabli zauzimaju najviše vrijednosti. S druge strane, studenti završenih ostalih srednjih škola, tehničkih i društvenih znanosti, dobrog i slabijeg uspjeha s riječkog sveučilišta u prosjeku su skloniji osobnom prihvaćanju odabranih pojava odnosno necivilnosti. Potrebno je osvrnuti se na ulogu sveučilišta odnosno fakulteta koji, premda su hijerarhizirane institucije, mogu stvoriti povoljno okruženje za razvoj socijalnoga kapitala što je vidljivo i u ovom istraživanju. Valja reći da je jedno od važnijih društvenih obilježja sveučilišta to što predstavljaju „objektivnu vrijednost ili vrijednosti koje nadilaze interese ili želje bilo koje skupine unutar društva“ (Shils, 1997: 315) neovisnim istraživanjima znanstvenim metodama i nastavom. Ipak, samo sveučilište zahvaćeno je, između ostalog, zahtjevima tržišta, ali i procesom (hiper)specijalizacije, odnosno pretjerane usmjerenosti samo na jednu temu, nastavni predmet i odsjek što proizvodi indiferentnost prema ostalim dijelovima sveučilišta, a onda i prema društvu u cjelini (Shils, 1997). Indiferentnost vodi ka površnosti što predstavlja pogodno tlo za razvoj necivilnosti, odnosno brige isključivo za vlastite kratkoročne interese (ili interese vlastitog odsjeka, katedre itd.) ne uzimajući u obzir posljedice dostizanja takvih ciljeva za cjelinu (Shils, 1997). Unutrašnja necivilnost sveučilišta, izazvana necivilnošću izvan ili unutar same institucije, proizvodi necivilnost u djelovanju prema javnoj sferi (Shils, 1997). Utoliko, ovaj autor nije sklon u sveučilištima vidjeti nositelje civilnosti. Takav zaključak potvrđuje i recentna analiza civilne misije sveučilišta u Hrvatskoj koja je pokazala izostanak elementa poticanja obrazovanja studenata za aktivno građanstvo i ohrabivanja članova akademske zajednice na civilni angažman (Ledić i Ćulum, 2010). Istraživanja civilnosti sveučilišta u Hrvatskoj su zanemarena, no prema dosad objavljenim studijama na ovu temu (Ledić i Ćulum, 2010; Ćulum i Ledić, 2011; Ćulum, Ledić i Rončević, 2012; Ćulum, Turk i Ledić, 2012) sama sveučilišta nisu dovoljno aktivna u stvaranju povoljnog okruženja za razvoj socijalnoga kapitala studenata.

4.3. Socijalno povjerenje studenata

Ispitani studenti, kao što je vidljivo u tablici 6, najveće povjerenje poklanjaju članovima primarnih grupa pri čemu obitelj, očekivano, odnosi apsolutnu prevagu. Gotovo uvijek članovima obitelji vjeruje više od osam desetina ispitanika što je skoro dvostruko više od onih koji redovito poklanjaju povjerenje prijateljima, dok kolegama studentima to čini manje od desetine. Manji je udio onih koji u većini situacija imaju povjerenja u profesore (oko 6%), a zanemarivo je malo onih koji takav odnos imaju prema poznanicima i nepoznatima.

Vežano za iskazivanje krajnjeg opreza ili nepovjerenja, oko polovice ispitanika uvijek je oprezno u odnosu sa strancima, 15% prema poznanicima, dok prema

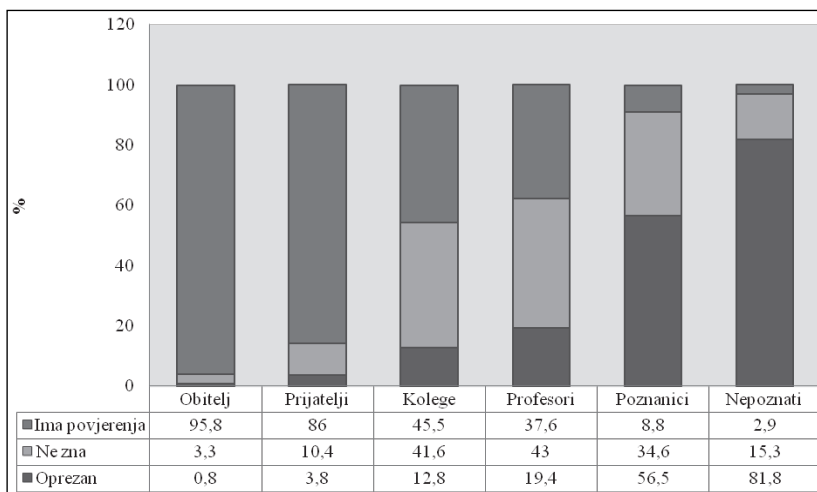
ostalim skupinama manjina ispitanika (s manje od po 4%) ima takav stav. Ipak, valja napomenuti da je ukupna opreznost koja podrazumijeva stanovito nepovjerenje izražena prema profesorima kod skoro petine ispitanika i prema studentima u oko osmine ispitanika, dok je s druge strane, nepovjerenje u jačem ili slabijem intenzitetu prema primarnim grupama, a poglavito prema obitelji, zanemariva.

Tablica 6: Distribucija stupnjeva povjerenja studenata prema nekim socijalnim skupinama (%)

	Gotovo uvijek trebam biti oprezan u odnosu s njima	Uglavnom trebam biti oprezan u odnosu s njima	Ne znam	Uglavnom mogu vjerovati	Gotovo uvijek mogu vjerovati	M	SD
Obitelji	0,5	0,3	3,3	11,0	84,8	4,79	0,556
Prijateljima	0,9	2,7	10,4	40,8	45,2	4,27	0,818
Kolegama studentima	2,4	10,4	41,6	36,5	9,0	3,39	0,879
Profesorima	3,8	15,6	43,0	31,9	5,7	3,20	0,903
Poznancima	15,0	41,5	34,6	7,5	1,3	2,39	0,876
Ljudima koje osobno ne poznajete	52,5	29,3	15,3	2,0	0,9	1,69	0,864

Podaci prikazani u grafikonu 2 (gdje su u kategoriju „oprezan“ spojeni odgovori „gotovo uvijek trebam biti oprezan u odnosu s njima“ i „uglavnom trebam biti oprezan u odnosu s njima“, a u kategoriju „ima povjerenja“ odgovori „uglavnom“ i „gotovo uvijek im mogu vjerovati“), pokazuju da se studenti uglavnom s povjerenjem odnose prema kolegama, pri čemu ne treba zanemariti značajan udio onih (41,6%) koji ne znaju ili nisu sigurni u procjeni jesu li oni s kojima svakodnevno dijele studentske klupe vrijedni povjerenja. U tom smislu, zanimljivo je spomenuti nalaze kanadskog kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja (Buote i dr., 2007) koji govore o snažnoj povezanosti kvalitete odnosa bruceša s kolegama (uspostavljanjem novih prijateljstava) i uspješne socijalne prilagodbe novoj akademskoj sredini pa čak i osjećaja pripadnosti fakultetu (ili sveučilištu). Razlog postojanja ove povezanosti leži u činjenici da novouspostavljeni zadovoljavajući odnosi imaju više ključnih funkcija u procesu prilagodbe novoj sredini: osjećaj pripadanja, emocionalna potpora, oslonac u vidu pružanja pomoći, savjeta i zabave. Može se reći da su to očekivane funkcije, no Buotova i suradnici (2007) ističu još dvije rijetko spominjane funkcije.

Grafikon 2: Distribucija povjerenja studenata prema nekim socijalnim skupinama (%)

Prva se odnosi na dodatna proširenja mreža poznanika i prijatelja uz pomoć kolega što doprinosi ugodnijem i sigurnijem osjećaju u relativno novoj okolini. Druga funkcija je, može se reći, amortizacijska u načinu doživljavanja novih obveza. Naime, studenti koji međusobno komuniciraju i dijele različite informacije uviđaju da nisu jedini u borbi s različitim teškoćama koje prate prilagodbu novoj institucionalnoj okolini. Utoliko, podatak o svojevrsnoj distanci prema kolegama govori i o tome da hrvatski studenti neposrednu okolinu ne percipiraju kao primarnu podršku tijekom tog procesa.

Neodlučnost u iskazivanju povjerenja najvidljivija je u procjeni profesora (43,0%), a petina prema istoj skupini izražava stanovitu opreznost. U ovom slučaju treba uzeti u obzir da profesori predstavljaju autoritet, a odnos profesor-student nerijetko podrazumijeva vertikalnost, pa pretežita neodlučnost u procjeni može proizlaziti i iz te činjenice. Trećina ispitanika je neodlučna u procjeni kada je riječ o poznanicima pri čemu ipak prevladava opreznost kod više od polovice njih, dok je povjerenje zastupljeno u manjoj mjeri (oko 8%). U usporedbi s poznanicima, odnos prema nepoznatima je kod studenata u manjoj mjeri obilježen neodlučnošću, a u većoj mjeri oprežnošću, pri čemu potonje odnosi značajnu prevagu. Za usporedbu, recentno istraživanje mladih (Ilišin i sur., 2013) ispitivalo je povjerenje prema nekim socijalnim skupinama (obitelj, prijatelji, rođaci, kolege s posla/škole/fakulteta, susjedi, osobe druge vjeroispovijesti, vjerski vođe i ljudi drugačijih političkih uvjerenja) na skali od 1 do 10 što otežava mogućnost usporedbe s rezultatima studenata, no valja ih navesti. Najviši stupanj povjerenja (navedena suma stupnjeva 9 i 10) najvećeg dijela ispitanika iskazan je prema članovima obitelji (86,8%), zatim prijateljima (60,9%) i rođacima (53,9%). Četvrtina mladih visoko povjerenje ima prema kolegama, a petina prema susjedima. Najmanje povjerenja mladi iskazuju prema onima

drugačijih političkih uvjerenja (15,7%), zatim vjerskim vođama (17%) i ljudima druge vjeroispovijesti (17,3%). U spomenutom istraživanju nije se ispitivao stav prema nepoznatima kao uobičajen indikator uopćenog povjerenja, no s obzirom na nepovjerenje prema onima s kojima ne dijele istovjetna vrijednosna i kulturna obilježja, može se pretpostaviti da je populacija mladih općenito na tragu ustanovljenog izrazito niskog stupnja uopćenog povjerenja kod studenata.

U pogledu iskazivanja povjerenja prema navedenim socijalnim skupinama utvrđene su malobrojne statistički značajne razlike između studenata s obzirom na korištena socijalna obilježja. Rezultati jednosmjerne analize varijance pokazuju razlike u povjerenju s obzirom na sveučilišta, područje znanosti i religioznost. Ostala obilježja poput volonterstva, spola, godine studija, obrazovanja oca, rezidencijalnog statusa, tipa završene srednje škole i političke preferencije nisu se pokazala utjecajnim. Štoviše, može se reći da socijalna obilježja većinom nemaju značajnog utjecaja u stupnjeve povjerenja prema različitim socijalnim skupinama, a ponajmanje se tako nešto može tvrditi za iskustvo volontiranja (tablica 7).

Tablica 7: Socijalno povjerenje s obzirom na socijalna obilježja studenata (%)

Obilježja studenata	Prijatelji	Kolege	Profesori	Poznanici	Nepoznati
Sveučilište		<i>F-omjer = 8,51</i>			
Zagreb		3,47			
Osijek		3,37			
Rijeka		3,38			
Split		3,23			
Dubrovnik, Pula, Zadar		3,07			
Područje znanosti	<i>F-omjer = 4,90</i>			<i>F-omjer = 5,31</i>	
Biomedicina	4,45			2,46	
Biotehničke	4,49			2,41	
Društvene	4,21			2,26	
Humanističke	4,35			2,39	
Prirodne	4,19			2,42	
Tehničke	4,25			2,50	
Uspjeh na studiju		<i>F-omjer = 7,88</i>	<i>F-omjer = 8,76</i>		
Dobar i manje		3,30	3,10		
Vrlo dobar		3,47	3,26		
Odličan		3,43	3,32		
Religioznost					<i>F-omjer = 8,06</i>
Religiozni					1,63
Neodlučni					1,82
Nereligiozni					1,70

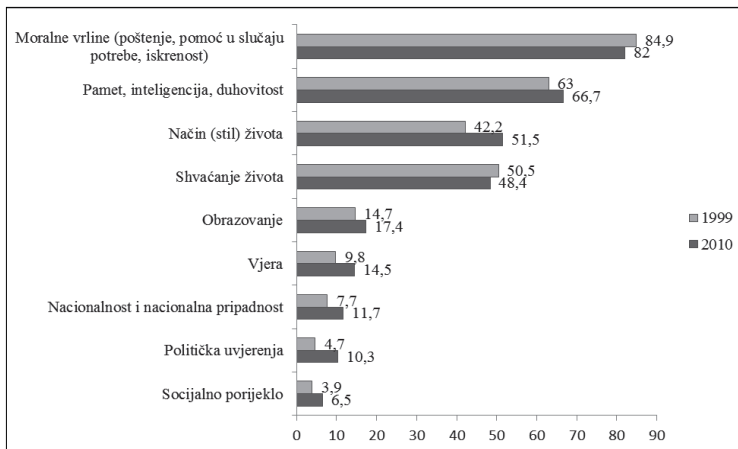
Studenti zagrebačkog sveučilišta iskazuju najviše povjerenja prema kolegama studentima od ostalih, a prema Tamhanovom posthoc testu utvrđene su značajne razlike između ispitanika dubrovačkog, pulskog i zadarskog sveučilišta koji imaju

niže povjerenje prema kolegama u odnosu na studente riječkog, osječkog i zagrebačkog sveučilišta. Pritom, potonji imaju značajno više vrijednosti i od studenata splitskog sveučilišta. Značajno niže povjerenje prema kolegama iskazuju i studenti dobrog uspjeha u odnosu na one s vrlo dobrim, kao i prema profesorima pri čemu se u iskazivanju značajno višeg stupnja povjerenja vrlo dobrima pridružuju i odlični studenti. Kada je riječ o poznicima, značajna razlika među ispitanicima prema Scheffeovom testu utvrđena je između ispitanika tehničkih i društvenih znanosti pri čemu su potonji značajno nepovjerljiviji.

Religioznost se pokazuje obilježjem po kojemu se ispitanici razlikuju kada je u pitanju povjerenje prema nepoznatima – mada je stupanj ovog tipa povjerenja među ispitanicima generalno izrazito nizak, značajno su nepovjerljiviji religiozni ispitanici u odnosu na one neodlučne. Također, važno je naznačiti da su ispitane korelacije između varijabli povjerenja i višestrukog volonterstva te se nije pokazalo da su ispitanici šireg volonterskog iskustva skloniji bilo kojem tipu povjerenja.

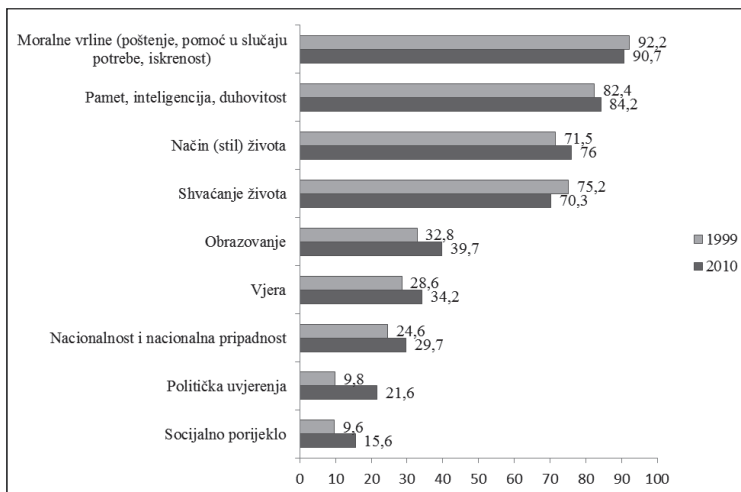
Kako je prethodno prikazano, povjerenje prema članovima familijarnih grupa, što je i očekivano, izrazito je visoko. Prijatelji i bračni partneri pripadaju primarnim grupama koje obilježavaju jake veze. Jake veze podrazumijevaju postojanje snažne emocionalne privrženosti i intenzivniju učestalost komunikacije. U tom smislu, radi se o svojevrsnom povezujućem socijalnom kapitalu koji nastaje u okviru primarnih grupa. Na tom tragu, zanimljivo je saznati na koji način odnosno temeljem kojih obilježja druge osobe studenti stvaraju jake veze. Drugim riječima, zanimljivo je dobiti uvid u karakteristike koje studenti ocjenjuju značajnima pri sklapanju prijateljstava odnosno u potrazi za (potencijalnim) bračnim partnerom. Na ordinarnoj trostupanjskoj ljestvici studenti su odredili značajnost koju pridaju određenim osobinama odnosno obilježjima osoba kod sklapanju braka i prijateljstava pri čemu su u grafikonima 3 i 4 prikazane distribucije osobina i obilježja koja se smatraju vrlo važnima i to u komparativnoj perspektivi. Osim što je vidljivo da sva obilježja odnosno osobine studenti ocjenjuju važnijima u slučaju bračnog partnera, za sklapanje braka i prijateljstva najvažnijima su ocijenjene moralne vrline i inteligencija te ponašajna i stavovska obilježja vezana uz stil života i svjetonazor. U donjem dijelu ljestvice nalaze se obilježja socijalnoga statusa poput obrazovanja i socijalnoga porijekla (pri čemu je potonji na samom dnu ljestvice), političkih uvjerenja te nacionalne odnosno religijske pripadnosti. Sličan poredak, s fokusom na značajnost osobina pri sklapanju prijateljstva (grafikoni 3 i 4), dobiven je i u istraživanju iz 1999. godine. Ipak, tijekom jedanaestogodišnjeg razdoblja došlo je do nekih promjena u percepciji osobina ili obilježja kao vrlo značajnih. Naime, udvostručila se važnost političkih uvjerenja, a na važnosti su u promatranom razdoblju također dobili i vjera, socijalno porijeklo i nacionalnost. Za skoro 10% uvećala se važnost stila života, a nešto manje obrazovanja te intelektualnih sposobnosti. U usporedbi s 1999. u 2010. godini nešto manje studenata ocjenjuje moralne vrline i shvaćanje života kao vrlo značajne.

Grafikon 3: Komparativni prikaz vrlo značajnih osobina pri sklapanju prijateljstava (%)

Slične tendencije ustanovljene su i u slučaju izbora bračnog partnera (grafikon 4). Naime, kao i u prethodnom slučaju najveći porast doživjelo je vrednovanje političkih uvjerenja, potom socijalno porijeklo, vjera, nacionalnost, obrazovanje i stil života. Nešto slabije u odnosu na 1999. godinu ocijenjeno je shvaćanje života, potom moralne vrline i psihološka obilježja poput pameti i inteligencije.

Grafikon 4: Komparativni prikaz vrlo značajnih osobina pri izboru bračnog partnera

Prikazane komparacije vrlo značajnih osobina i obilježja za uspostavu jakih veza tijekom jedanaestogodišnjeg razdoblja otkrivaju jačanje tradicionalnih vrijednosti pod pretpostavkom da vjera, nacionalnost i politička uvjerenja potencijalnih prija-

telja i bračnih partnera korespondiraju onima samih ispitanika. U tom smislu, može se govoriti o tendenciji jačanja povezujućeg socijalnog kapitala. Osim toga, porast važnosti socijalnog porijekla bračnoga druga i prijatelja ukazuju i na porast materijalističkih vrijednosti pri ostvarivanju primarnih veza.

Dakako, spomenuta obilježja nisu ni približno važna poput moralnih i psiholoških obilježja, no njihova pozitivna dinamika ukazuje na određene promjene u motivaciji za stvaranje jakih veza, a koje su vjerojatno odraz ukupnih socioekonomskih i sociokulturnih promjena u hrvatskom društvu tijekom posljednjeg desetljeća.

5. Zaključak

Primjenjujući Putnamov teorijski pristup socijalnom kapitalu, studentima se u ovoj analizi pristupa kao socijalnom resursu čiji kreativni i inovativni potencijali mogu doprinijeti društvenom razvoju. Cilj je bio ispitati razinu i distribuciju socijalnoga kapitala s obzirom na njegove sastavnice. Naime, socijalni kapital je sociokulturno obilježje koje sadrži horizontalno umrežavanje poput volonterstva, zatim civilnost i uopćeno povjerenje pri čemu se pretpostavlja da ostvarivanje suradnje kroz dobrovoljni rad generalizira povjerenje i civilnost što znači da se neposredna iskustva koja se odnose na pouzdanost suradnje u okviru neke formalizirane grupe prelijeva na nepoznate ljude.

Rezultati istraživanja pokazuju kako volonterstvo kod hrvatskih studenata nije naročito rašireno, civilnost je relativno visoka dok je uopćeno povjerenje vrlo nisko. Potonje ne iznenađuje ako se uzme u obzir nalaz da odnos prema kolegama sadrži više nesigurnosti nego povjerenja. To za sobom povlači zaključak o relativno skromnom socijalnom kapitalu studenata čija razina, prema dostupnim istraživanjima, vjerojatno bitno ne odudara od ostalih mladih kao i starijih u Hrvatskoj. Takav zaključak podupire tendencija jačanja socijalnoga kapitala vezanog uz primarne grupe posebno s obzirom na to da različita obilježja pripadnosti poput vjere, nacije i političkih stavova potencijalno bliskih osoba dobivaju na važnosti. Iskustvo volontiranja, neovisno je li riječ o jednoj ili više vrsta udruga, nije povezano s generiranjem civilnosti i uopćenog povjerenja, štoviše, potonja kulturalna sastavnica socijalnoga kapitala kod mladih vjerojatno nastaje izvan formaliziranih i dobrovoljnih oblika udruživanja što opovrgava glavnu hipotezu. Može se, nadalje, zaključiti kako socijalni kapital nije povezan niti s akademskim iskustvom jer godina studija ne predstavlja značajan faktor, a nije niti rodno određen jer izostaje povezanost socijalnoga kapitala sa spolom. Također, ne može se tvrditi da je socijalno uvjetovan s obzirom na nepovezanost s obrazovanjem oca i rezidencijalnim statusom, a ne ovisi niti o vrijednosnoj komponenti mjerenoj putem političke preferencije, dok je religijska samoidentifikacija značajna samo u jednom slučaju. Drugim riječima, studenti su po

pitanju socijalnoga kapitala, prema sociokulturnim obilježjima, relativno homogena skupina. Ipak, zanimljiv je nalaz da se jedna komponenta – civilnost, definirana prije svega u odnosu na akademsko okruženje – ističe u svojoj povezanosti sa, s jedne strane, sveučilištem ili onim što bismo mogli nazvati sveučilišnom kulturom (kojoj studenti nisu samo izloženi, nego i sudjeluju u njenom održanju ili transformaciji), a s druge s kulturnim kapitalom na individualnoj razini koji se ogleda u važnosti vrste završene srednje škole i akademskog uspjeha. Upravo zbog ustanovljenih specifičnih varijabilnosti s obzirom na institucionalnu razinu, valjalo bi istražiti utjecaj i kvalitativne razlike između pojedinih vrsta sveučilišnih, a posebno školskih sredina na formiranje civilnih normi, ali i ostalih sastavnica socijalnoga kapitala.

Literatura

- Badescu, G. (2003). Social trust and democratization in post-communist societies, u: Badescu, G. i Uslaner, E. M. (eds.): *Social Capital and the Transition to Democracy*. New York: Routledge, 120-139.
- Bagić, D. (ur). (2011). *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca*. Zagreb: GONG / FPZG.
- Barić, S. (2008). Volonterstvo kao inherentno socijalno odgovorna djelatnost – pravni aspekti, u: N. Bodiroga-Vukobrat i S. Borić (ur.): *Socijalno odgovorno gospodarjenje*. Zagreb: TIM Press, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 213-238.
- Bassani, C. (2007). Five Dimensions of Social Capital Theory as they Pertain to Youth Studies. *Journal of Youth Studies*, 10(1): 17-34.
- Bežovan, G. (2004). *Civilno društvo*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Bežovan, G. i Matančević, J. (2011). *CIVICUS Civil Society Index in Croatia. Building identity: future challenges for CSOs as professionals in the societal arena*. Zagreb: CERANEO i CIVICUS.
- Bežovan, G. i Zrinščak, S. (2007). *Civilno društvo u Hrvatskoj*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Billante, N.; Saunders, P. (2002). Six Questions about Civility. CIS Occasional Paper 82, The Centre for Independent Studies.
- Buote, V. M.; Pancer, S. M.; Pratt, M. W.; Adams, G.; Birnie-Lefcovitch, S.; Polivy, J.; Gallander Wintre, M. (2007). The Importance of Friends: Friendship and Adjustment Among 1st-Year University Students. *Journal of Adolescent Research*, 22: 665-689.
- Ćulum, B.; Ledić, J. (2010). *Civilna misija sveučilišta: element u trgovinama?* Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Ćulum, B.; Ledić, J. (2011). *Sveučilišni nastavnici i civilna misija sveučilišta*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.

- Ćulum, B.; Ledić, J.; Rončević, N. (2012). Sveučilišni nastavnici i zalaganje u zajednici, u: Ledić, J. (ur). *Promjene u akademskoj profesiji: odgovor na izazove u društvu?* Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 53 – 90.
- Ćulum, B.; Turk, M.; Ledić, J. (2012). Akademska profesija i doprinos razvoju zajednice i društva, u: Ledić, J. (ur). *Promjene u akademskoj profesiji: odgovor na izazove u društvu?* Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 119-149.
- Edwards, B., Foley, M. W. i Diani, M. – ur. (2004). *Posle Tokvila. Debata o građanskom društvu i društvenom kapitalu u usporednoj perspektivi*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Elster, J. (2007). *Explaining Social Behaviour: More Nuts and Bolts for Social Science*. New York: Cambridge University Press.
- Flash Eurobarometer survey (2011). No 319a „Youth on the Move“. Analytical Report, The Gallup Organization.
- Freitag, M. & Traunmüller, R. (2009). Spheres of Trust. An Empirical Analysis of the Foundations of Particularized and Generalized Trust. *European Journal of Political Research* 48(6): 782-803.
- Fukuyama, F. (2000). *Povjerenje: društvene vrline i stvaranje blagostanja*. Zagreb: Izvori.
- Gambetta, D. (1988). Can We Trust Trust?, u: Gambetta, D. (ed.): *Trust: Making And Breaking Cooperative Relations*. New York: Blackwell, 213-237.
- Holland, J. (2007). Inventing adulthoods: making the most of what you have, u: H. Helve & J. Bynner (eds): *Youth and Social Capital*. London: Tufnell Press, 11-28.
- Holland, J., Reynolds, T. i Weller, S. (2007). Transitions, Networks and Communities: The Significance of Social Capital in the Lives of Children and Young People. *Journal of Youth Studies*, 10(1): 97-116.
- Ilišin, V. (2008). Skica za sociološki portret zagrebačkih studenata: uvod u istraživanje hrvatskih studenata danas. *Sociologija i prostor*, 46(3/4): 221-228.
- Ilišin, V.; Bouillet, D.; Gvozdanović, A.; Potočnik, D. (2013). *Mladi u vremenu krize / Youth in the Time of Crisis*. Zagreb: IDIZ / FES.
- Izješće o radu Nacionalnog odbora za razvoj volonterstva od 2010. do 2011. godine. (2012). Zagreb.
- Izješća organizatora volontiranja, statistika organiziranog volontiranja u 2011. g. http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/udruge_humanitarna_pomoc_i_volonterstvo/volonterstvo/izvjesca_organizatora_volontiranja/statistika_organiziranog_volontiranja_u_2011_godini
- Katić, M. (2012). *Socijalni kapital i politička participacija: studija slučaja mladih u Karlovačkoj županiji*. Magistarski znanstveni rad: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zargebu.
- Leonard, M. (2005). Children, Childhood and Social Capital: Exploring the Links. *Sociology*, 39: 605 – 620.

- Letki, N. (2006). Investigating the Roots of Civic Morality: Trust, Social Capital, and Institutional Performance. *Political Behaviour*, 28: 305-325.
- Milson, F. (1972). *Youth in a changing society*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Morrow, V. (1999). Conceptualizing social capital in relation to the well-being of children and young people: a critical review. *Sociological Review*, 47(4): 744-766.
- Offe, C. i Fuchs, S. (2002). A Decline of Social Capital? The German Case, u: Putnam, Robert D. (ed.). *Democracies in Flux : The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. New York: Oxford University Press.
- Onyx, J.; Leonard, R. (2002). The relationship between formal and informal volunteering: A social capital framework. ISTR Fifth International Conference, Cape Town, South Africa, 7-10.7.2002., http://c.ymcdn.com/sites/www.istr.org/resource/resmgr/working_papers_cape_town/onyx.pdf
- Putnam, R. D. (2003). *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Putnam, R. D. (2008). *Kuglati sam*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Raffo, C. i Reeves, M. (2000). Youth Transitions and Social Exclusion: Developments in Social Capital Theory. *Journal of Youth Studies*, 3 (2): 147-166.
- Rimac, I. (2010). Komparativni pregled odgovora na pitanja u anketi Europskog istraživanja vrednota 1999. i 2008. *Bogoslovska smotra*, 80(2): 425-525.
- Schuller, T. (2007). Social capital and young people, u: Helve, H. i Bynner, J. (eds.): *Youth and social capital*. London: Tufnell Press, 187-194.
- Sekulić, D. (2011). Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena. *Politička misao*, 48(3): 335-364.
- Seligman, A. B. (1997). *A problem of trust*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Shils, E. (1997). *The Virtue of Civility and other Essays* (ed. S. Grosby). Indianapolis: Liberty Press.
- Strika, M. (2005). Perspektive međudnosa solidarnosti, povjerenja i dobrovoljnosti u hrvatskom društvu. *Bogoslovna smotra*, 75(4): 1153-1174.
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šalaj, B. (2003). Koncept socijalnoga kapitala u komparativnoj politici. *Politička misao*, 15(4): 126-144.
- Šalaj, B. (2007). *Socijalni kapital u postkomunističkim zemljama: Hrvatska u komparativnoj perspektivi*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Štulhofer, A. (2000). *Nevidljiva ruka tranzicije: ogledi iz ekonomske sociologije*. Zagreb: HSD.
- Štulhofer, A. (2004). Percepcija korupcije i erozija društvenog kapitala u Hrvatskoj 1995. – 2003. *Politička misao*, 16(3): 156-169.

- Tomić-Koludrović, I. (2007). Društveni angažman hrvatskih građana i građanki kao indikator društvenog kapitala. *Acta Iadertina*, 4: 51-78.
- Uslaner, E. M. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- Uslaner, E. M. i Badescu, G. (2003). Legacies and conflicts: The challenges to social capital in the democratic transition, u: Badescu, G. i Uslaner, E. M. (eds.): *Social Capital and the Transition to Democracy*. New York: Routledge, 219 - 232.
- Zmerli, S. (2010). Social capital and norms of citizenship: An ambiguous Relationship? *American Behavioral Scientist*, 53(5): 657-676.
- Zrinščak, S.; Lakoš, I.; Handy, F.; Cnaan, R.; Brudney, J. L.; Haski-Leventhal, D.; Holmes, K.; Hustinx, L.; Kang, C.; Meijs, L.; Pessi, A. B.; Ranade, B.; Smith, K. A.; Yamauchi, N. (2012). Volontiranje studenata u Zagrebu u komparativnom kontekstu. *Revija za socijalnu politiku*, 19(1): 25-48.